

DOI: 10.33663/0869-2491-2025-36-596-603

УДК 343.2

В. О. ГАЦЕЛЮК,
кандидат юридичних наук*
ORCID: 0000-0002-6958-2067

ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ У МНОЖИННОСТІ ФАКТОРІВ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті з метою визначення актуальності та релевантності теоретичних підходів до розуміння факторів криміналізації суспільно небезпечних діянь у контексті сучасного стану правового забезпечення протидії злочинності аналізуються правові традиції у множинності чинників криміналізації в контексті глобалізаційних тенденцій та процесів європейської інтеграції. Як і будь-який інший соціальний процес, криміналізація поведінки не відбувається у вакуумі, вона зазнає впливу численних зовнішніх обставин. Розуміння їхньої природи, а також ступеня впливу дасть змогу точніше визначити зміст процесів криміналізації та запропонувати інструменти їх удосконалення, які б ураховували такого роду вплив. Аналізуються антропологічні засади визначення факторів криміналізації на противагу етатистському підходу, характерному для пострадянських правових режимів. Робиться висновок про те, що варто зберігати розумний баланс між універсальними цінностями, які забезпечує кримінально-правове регулювання, та історичними традиціями конкретної юрисдикції, в межах якої відбувається таке правове регулювання.

Ключові слова: криміналізація суспільно небезпечних діянь, фактор криміналізації, європейська інтеграція.

Gatseliuk Vitalii. Legal traditions in the multiplicity of factors of criminalization of socially dangerous acts at the modern stage

In order to determine the relevance of theoretical approaches to understanding the factors of criminalization of socially dangerous acts in the context of the current state of legal protection against crime, the article analyzes legal traditions in the multiplicity of factors of criminalization in the context of globalization trends and processes of European integration. Like any other social process, the criminalization of behavior does not occur in a vacuum, it is influenced by numerous external circumstances. Understanding their nature and the degree of influence will allow more precisely to determine the content of criminalization processes and to propose tools for their improvement that would take into account this kind of influence. Unfortunately, the practice of criminalization often neglects to take into account the historical context, which requires a critical analysis of the relevance of this factor at the present stage. Neoliberalism and globalization are, of course, factors of criminalization, but these are social phenomena of too broad a social content for instrumental research of their

* **Vitalii Gatseliuk**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)

influence on the processes of criminalization. The anthropological principles of determining the factors of criminalization are analyzed as opposed to the statist approach characteristic of post-Soviet legal regimes. It is concluded that a reasonable balance should be maintained between the universal values provided by criminal law regulation and the historical traditions of the specific jurisdiction within which such legal regulation takes place.

Key words: *criminalization of socially dangerous acts; criminalization factor; European integration.*

Вступ. Як і будь-який інший соціальний процес, криміналізація поведінки не відбувається у вакуумі, вона зазнає впливу численних зовнішніх обставин. Розуміння їхньої природи, а також ступеня впливу дасть змогу точніше визначити зміст процесів криміналізації та запропонувати інструменти їх удосконалення, які б ураховували такого роду вплив. Це дасть змогу запобігти «фіктивності криміналізації в сенсі розмитості та дискреційності формування, розуміння та застосування терміну кримінального правопорушення»¹.

Очевидно, що діяльність законодавця, яка полягає у встановленні кримінально-правових заборон, не може бути довільною й повинна (в ідеалі) підлягати певним правилам, виробленим юридичною наукою². В. Гришук підкреслює, що кримінальний закон також є важливим і ефективним засобом регулювання свободи людини в демократичному суспільстві за умови, що його розроблення, прийняття та застосування здійснюється на наукових засадах. Зокрема, йдеться про необхідність у кожному випадку вирішення питання змін і доповнень до чинного КК України для з'ясування їх соціальної зумовленості, крайньої потреби. Важливо при цьому уникнути як переоцінки, фетишизації кримінально-правових засобів, так і їх недооцінки. Відсутність соціальної зумовленості норм кримінального закону, переоцінка їх значення в регулюванні суспільних відносин – шлях до зловживання кримінальним законодавством з боку держави, що не може бути допустимим у демократичній державі, демократичному суспільстві³.

Постановка проблеми. На фоні того, що стабільність і динамізм кримінального законодавства і надалі залишаються взаємопов'язаними і діалектично зумовленими його властивостями⁴, на жаль, часто практика криміналізації нехтує врахуванням історичного контексту, що потребує критичного аналізу релевантності цього фактору на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми криміналізації та її факторів аналізуються у роботах Н. О. Антонюк, Д. О. Балобанової, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, А. А. Вознюка, В. К. Гришука, О. О. Дудорова, М. В. Карчевського, О. М. Костенка, М. І. Мельника, В. О. Меркулової, А. А. Митрофанова, Р. О. Мовчана, В. О. Навроцького, О. О. Пашенка, Ю. А. Пономаренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна та інших вчених. Водночас в умовах довготривалої соціальної кризи (пандемія, збройна агресія) та процесів інтеграції

Україні до ЄС набуває ключового значення питання визначення чинників криміналізації суспільно небезпечних діянь у сучасних умовах.

Метою дослідження є визначення актуальності та релевантності теоретичних підходів до розуміння історичних факторів криміналізації суспільно небезпечних діянь у контексті сучасного стану правового забезпечення протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. На думку О. М. Костенка, те чи інше діяння людиною може визнаватися злочином тоді, коли воно порушує природні закони суспільного життя⁵. На важливість відображення у законі суспільної потреби, а не свавілля законодавця звертав увагу і Ч. Беккарія⁶. Отже, виникає питання, як визначити момент виникнення і «серйозність» порушення цих природних законів, що, очевидно, має відобразитися у формуванні певної суспільної потреби, про яку говорив Беккарія, але з урахуванням сучасної антропологізації кримінального права, адже, як пише В. Туляков, «сьогодні у кримінальному праві центральною парадигмою розвитку є людиноцентричний, віктим-орієнтований підхід, за яким охорона прав людини є центральним елементом кримінальної політики»⁷. Він же зазначає: «Злочин може розглядатися як протиправне діяння проти суспільства і порушення прав особи: цей основоположний принцип, узятий у динаміці розвитку від «образи» в давнину, підкреслює подвійну природу злочинних діянь і генезу відношення від повного й обмеженого таліона, абсолютизації *ultima ratio* до віктимцентричної моделі сьогодення, за якою саме права людини слугують своєрідним бекграундом, основою побудови кримінально-правових заборон»⁸.

При цьому важливий соціальний контекст: зі всієї маси людських вчинків законодавець виокремлює найбільш небезпечні для суспільства та держави на даній сходинці історичного розвитку... Можливі ситуації, коли дія чи бездіяльність деким сприймається як суспільно небезпечні, але законодавець не визнає її в якості злочину⁹. В цій позиції дослідників, на нашу думку, простежується чітка етатистська (в даному випадку – пострадянський її різновид) традиція, коли злочином визнається діяння, яке шкодить передусім суспільству і державі, що, по-перше, залишає за межами аналізу його небезпечності конкретну людину, і, по-друге, змушує дослідника абстрагуватися та будувати штучні уявні конструкції інтересів суспільства та держави, зміст яких є доволі розмитим і відносним.

Цей державоцентричний дискурс, на нашу думку, вартий переосмислення. Так, В. Туляков та Н. Савінова підкреслюють важливість розуміння злочину в першу чергу як порушення прав індивіда: з огляду на відхід від суто нормативного визначення, злочини в контексті основної кримінальної політики ЄС і СОЕ розглядаються як злочин не тільки проти держави або суспільства або «федерації», але передусім як порушення прав окремих жертв. Таким чином, поняття «злочин» у сучасному кримінальному праві має охоплювати як публічний вимір соціальної шкоди, так і особистий вимір порушення прав потерпілого¹⁰.

Такий підхід цілком резонує сучасному праворозумінню в демократичному світі: нещодавні структурні зміни в дискурсах громадянства та практики криміналізації були викликані двома взаємопов'язаними чинниками, а саме розвитком неолібералізму як домінуючого фрейму публічної політики та впливом глобалізації на сучасну культуру та політику. Неолібералізм сформував ідею громадянина як споживача публічних послуг, з одного боку, та активного учасника життя спільноти – з іншого. І кримінальна юстиція розвивалася відповідно, з громадянином – потенційною жертвою як її споживачем, з одного боку, та учасником профілактики злочинності під загрозою покарання – з іншого. Парадокс цього «неоліберального» підходу до (і через) злочин – це поєднання політичного зобов'язання зменшити вплив держави з небачуваним раніше покладанням на криміналізацію як засіб політики (урядування. – *Авт.*)¹¹.

Безумовно, неолібералізм і глобалізація є факторами криміналізації, проте це суспільні явища надто широкого соціального змісту для того, аби можна було інструментально досліджувати їх вплив на процеси криміналізації.

Як зазначає Д. Балобанова, детермінантами динаміки кримінального права на теперішній час слід визнавати: 1) позитивні девіації, пов'язані з розвитком і орієнтацією на сучасні соціальні цінності, які мають тенденцію на підтримку конформності з боку більшості населення; 2) міжнародні стандарти кримінально-правового поведіння зі злочинцями та жертвами злочинів; 3) ідеологію кримінального права як на світовому, так і на національному рівні; 4) безсистемну законодавчу інверсію кримінально-правових норм, під якою слід розуміти прийняття новел без дотримання наступності та узгодженості¹².

Оскільки динаміка кримінального права охоплює в тому числі й криміналізацію в її «класичному» розумінні (внесення змін до тексту КК), відповідно і питання обставин, які її зумовлюють, теж варто аналізувати системно, розуміючи, що серед них є чинники як позитивні, так і негативні.

І тут важко не погодитися із П. Фрісом у тому, що вже під час визначення кола злочинного, тобто в процесі криміналізації, законодавець повинен урахувати, крім інших моментів, історичні уявлення, що склалися в суспільстві, про добро і зло, справедливість і несправедливість, злочинне і незлочинне, інші ціннісні орієнтації, моральні й етичні категорії¹³. Також вчений зазначає, що на криміналізацію (окрім зазначених вище явищ морально-етичної природи. – *Авт.*) впливають найрізноманітніші чинники: існуючі в суспільстві історичні, соціальні і культурні умови, традиції вибору способу регулювання певних суспільних відносин і багато іншого, оскільки правове регулювання (зокрема за допомогою криміналізації і декриміналізації окремих діянь) є наслідком дії різних суспільних явищ, у яких, природно, беруть участь чинники свідомості й ідеології¹⁴.

Тобто, як бачимо, дослідник розрізняє чинники, які законодавець повинен врахувати (тобто бажане), а також ті, що впливають на криміналізацію у

реальній дійсності (тобто фактично існуюче). До речі, зазначає в цьому контексті В. Туляков, сучасне кримінально-правове правотворення здебільшого зорієнтоване не на суспільну думку та наративи окремих верств населення, а виконує певну політичну волю, чи зосереджено в наукових колективах, що відображають усталені традиції власної наукової школи¹⁵.

На певну тяглість розвитку суспільства, яка має відображатися в тому числі й через криміналізацію, вказує О. О. Пащенко, на думку якого наявна кримінально-правова заборона передусім повинна мати історичне підґрунтя, а от уведення нової має бути зумовлене зміною умов життя суспільства... Якщо для з'ясування наявності історичних (законодавчих) традицій достатнім є звернення лише до кримінального законодавства минулих часів (тобто до попередніх пам'яток права, і лише однієї галузі – кримінального права), то суспільні новації можуть відбуватися у найрізноманітніших сферах. Це може бути, наприклад, перехід суспільства до іншої моделі соціально-економічного розвитку, негативні наслідки науково-технічного прогресу, зміна політичної ситуації в країні, настання певних надзвичайних і неординарних подій (анексія Криму, війна на Донбасі, поширення епідемії, запровадження надзвичайного стану тощо), зміна динаміки відповідних суспільно-небезпечних явищ¹⁶.

Також, аналізуючи криміналізацію злочинів проти свободи та особистої недоторканності, А. В. Андрушко зазначає: те чи інше коло діянь, які законодавець зараховує до посягань на свободу особи, залежить від низки факторів, серед яких – специфіка тієї чи іншої країни, традиції законотворення, що в ній склалися, зміст, який вкладено законодавцем у розуміння сутності особистої свободи тощо¹⁷.

Отже, вагомим фактором криміналізації є історична традиція в конкретному суспільстві, і це відповідає практиці Європейського Союзу: як стверджується у повідомленні Єврокомісії до Ради ЄС та Європарламенту, хоча кримінально-правові заходи ЄС можуть відігравати важливу роль як доповнення до національних систем кримінального права, очевидно, що кримінальне право відображає основні цінності, звичаї та вибір будь-якого суспільства. Лісабонська угода приймає цю різноманітність. З цієї причини особливо важливо забезпечити узгодженість і послідовність законодавства ЄС у сфері кримінального права, щоб мати реальну додану цінність¹⁸.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, слід виснувати, що з урахуванням антропологічних засад розуміння завдань і функцій криміналізації треба зберігати розумний баланс між універсальними цінностями, які забезпечує кримінально-правове регулювання, та історичними традиціями конкретної юрисдикції, в межах якої відбувається таке правове регулювання. Подальші дослідження в цьому контексті передбачатимуть аналіз практики криміналізації у країнах – членах ЄС.

1. Туляков В. О. Альтернативи криміналізації. *Особлива частина Кримінального кодексу України: система та зміст: матер. міжнар. наук. конф. (Харків, 20–23 жовт. 2021 р.)*. Харків, 2022. С. 44–45. URL: <https://hdl.handle.net/11300/27802>
2. Дудоров О. О., Омеляненко М. І., Сабадаш В. П. Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації: монографія. Запоріжжя, 2014. С. 105.
3. Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини. Хмельницький, 2013. С. 666.
4. Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Пономаренко Ю. А. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 4 (83). С. 55.
5. Костенко О. М. Соціальний натуралізм як методологічний принцип філософії права. *Проблеми філософії права*. 2006–2007. Т. IV–V. С. 101.
6. Беккариа Ч. О. преступленнях і наказаниях. Москва: Юриздат, 1939. С. 223.
7. Туляков В. О. Окупаційне кримінальне право: МПП та національне кримінальне законодавство. Основні тенденції розвитку. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/10a6d720-12f6-4674-9dd8-2afc57c4c919>
8. Туляков В. О. Поняття злочину в європейській динаміці змін. *Кримінально-правова охорона безпеки людини, нації, світу: фундаментальність, трансдисциплінарність і ноонауковість забезпечення: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17 трав. 2024 р.)*. Харків, 2024. С. 20–24.
9. Уголовное право. Общая часть: учебник для бакалавров. Москва, 2012. С. 53.
10. Tuliakov V., Savinova N. Colonizing criminal law: towards new architecture of criminal code. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2024. № 2. С. 70. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/def9db92-b7f9-4094-9695-e06a13db5ff2>
11. Aharonson, Ely, Ramsay, Peter (2010) Citizenship and criminalization in contemporary perspective: introduction. *New Criminal Law Review*, 13 (2), P. 182–183.
12. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження): дис. ... докт. юрид. наук за спец. 12.00. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2021. С. 383.
13. Фріс П. Л. Идеология кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ. 2021. С. 219.
14. Там само. С. 344.
15. Туляков В. О. «Чорні лебеді»: кримінального права та методології правового регулювання. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2018 р.)*. Харків, 2018. С. 38–41.
16. Пашенко О. О. Законодавчі традиції та суспільні новації як доктринальні основи встановлення кримінально-правової заборони. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу (Харків, 15 трав. 2020 р.)*. Харків, 2020. С. 296–298.
17. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ, 2020. С. 479.
18. Повідомлення Комісії до Європейського парламенту, Ради, Європейського економічного та соціального комітету та комітету регіонів «На шляху до кримінальної політики ЄС: забезпечення ефективної реалізації політики ЄС за допомогою кримінального права». URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52011DC0573>

References

1. Tulyakov V. O. Al'ternatyv'y' kry'minalizatsiyi. *Osobly'va chasty'na Kry'minal'nogo kodeksu Ukrayiny'*: sy'stema ta zmist: mater. mizhnar. nauk. konf. (Xarkiv, 20–23 zhovt. 2021 r.). Xarkiv, 2022. S. 44–45. URL: <https://hdl.handle.net/11300/27802>.
2. Dudorov O. O., Omel'yanenko M. I., Sabadash V. P. Kry'minal'na vidpovidal'nist' za nezakonni diyi shhodo majna, na yake nakladeno areshht, zastavlenogo majna або majna, yake opy'sano

chy` pidlyagaye konfiskaciyi: Monografiya. Zaporizhzhya, 2014. S. 105. **3.** Gry`shhuk V. K. Filosofs`ko-pravove rozumynnya vidpovidal`nosti lyudy`ny`. Xmel`ny`cz`ky`j, 2013. S. 666. **4.** Tacij V. Ya., Tyutyugin V. I., Ponomarenko Yu. A. Problemy` stabil`nosti j dy`namizmu kry`minal`nogo zakonodavstva Ukrainy` na suchasnomu etapi. *Visnyk Nacional`noyi akademiyi pravovyh nauk Ukrainy`*. 2015. # 4 (83). S. 55. **5.** Kostenko O. M. Social`ny`j naturalizm yak metodologichny`j pry`ncy`p filosofiyi prava. Problemy` filosofiyi prava. 2006–2007. T. IV–V. S. 101. **6.** Bekkary`a Ch. O prestupleny`yax y` nakaxany`yax. Moskva: Yury`zdat, 1939. S. 223. **7.** Tulyakov V. O. Okupacijne kry`minal`ne pravo: MGP ta nacional`ne kry`minal`ne zakonodavstvo. Osnovni tendencii rozvy`tku. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/10a6d720-12f6-4674-9dd8-2afc57c4c919> **8.** Tulyakov V. O. Ponyattya zlochy`nu v yevropejs`kij dy`namici zmin. *Kry`minal`no-pravova oxorona bezpeky` lyudy`ny`, nacyi, svitu: fundamental`nist`, transdy`scy`plinarnist` i noonaukovist` ubezpechennya: materialy` VIII mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Xarkiv, 17 trav. 2024 r.)*. Xarkiv, 2024. S. 20–24. **9.** Ugolovnoe pravo. Obshhaya chast`: uchebny`k dlya bakalavrov. Moskva, 2012. S. 53. **10.** Tuliakov V., Savinova N. Colonizing criminal law: towards new architecture of criminal code. *Visnyk asociaciyi kry`minal`nogo prava Ukrainy`*. 2024. #2. S. 70 URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/def9db92-b7f9-4094-9695-e06a13db5ff2> **11.** Aharonson, Ely, Ramsay, Peter (2010) Citizenship and criminalization in contemporary perspective: introduction. *New Criminal Law Review*, 13 (2). R. 182–183. **12.** Balobanova D. O. Dy`namika kry`minal`nogo prava Ukrainy` (teorety`ko-pry`kladne doslidzhennya): dy`sertaciya na zdobuttya naukovoogo stupenya doktora yury`dy`chny`x nauk za special`nistyu 12.00.08. Odesa: Nacional`ny`j universy`tet «Odes`ka yury`dy`chna akademiya», 2021. S. 383. **13.** Fris P. L. Ideologiya kry`minal`no-pravovoyi polity`ky`: Monografiya, Ivano-Frankivs`k, 2021. S. 219. **14.** Tam samo. S. 344. **15.** Tulyakov V. O. «Chorni lebedi» kry`minal`nogo prava ta metodologiya pravovogo regulyuvannya. *Kry`minal`no-pravove regulyuvannya ta zabezpechennya jogo efekty`vnosti: mater: Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Xarkiv, 18–19 zhovt. 2018 r.)*. Xarkiv, 2018. S. 38–41. **16.** Pashhenko O. O. Zakonodavchi trady`ciyi ta suspil`ni novaciyi yak doktry`nal`ni osnovy` vstanovlennya kry`minal`no-pravovoyi zaborony`. *Kry`minal`ne pravo v umovax globalizaciyi suspil`ny`x procesiv: trady`ciyi ta novaciyi: materialy` mizhnar. nauk.-prakt. kruglogo stolu (Xarkiv, 15 trav. 2020 r.)*. Xarkiv, 2020. S. 296–298. **17.** Andrushko A. V. Teorety`ko-pry`kladni zasady` zapobigannya ta proty`diyi zlochy`nam proty` voli, chesti ta gidnosti osoby`: monografiya. Ky`yiv, 2020. S. 479. **18.** Povidomlennya Komisiyi do Yevropejs`kogo parlamentu, Rady`, Yevropejs`kogo ekonomichnogo ta social`nogo komitetu ta komitetu regioniv «Na shlyahu do kry`minal`noyi polity`ky` YeS: zabezpechennya efekty`vnoyi realizaciyi polity`ky` YeS za dopomogyu kry`minal`nogo prava». URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52011DC0573>

Vitalii Gatseliuk. Legal traditions in the multiplicity of factors of criminalization of socially dangerous acts at the modern stage

In order to determine the relevance of theoretical approaches to understanding the factors of criminalization of socially dangerous acts in the context of the current state of legal protection against crime, the article analyzes legal traditions in the multiplicity of factors of criminalization in the context of globalization trends and processes of European integration.

Like any other social process, the criminalization of behavior does not occur in a vacuum, it is influenced by numerous external circumstances. Understanding their nature and the degree of influence will allow to determine the content of criminalization

processes more precisely and to propose tools for their improvement that would take into account this kind of influence.

Unfortunately, the practice of criminalization often neglects to take into account the historical context, which requires a critical analysis of the relevance of this factor at the present stage. Neoliberalism and globalization are, of course, factors of criminalization, but these are social phenomena of too broad nature for instrumental research of their influence on the processes of criminalization.

The anthropological principles of determining the factors of criminalization are analyzed as opposed to the state-oriented approach characteristic of post-Soviet legal regimes. Article underlines the importance of reflecting social needs in the law, rather than the arbitrariness of the legislator. So, the question arises, how to determine the moment of occurrence and "seriousness" of the violation of the natural laws, which, obviously, should be reflected in the formation of a certain social need, but taking into account the modern understanding of anthropology of criminal law.

It is argued that a significant factor in criminalization is the historical tradition in a particular society and this corresponds to the practice of the European Union: as stated in the Communication of the European Commission to the EU Council and the European Parliament, although EU criminal law measures can play an important role as a complement to national criminal law systems, it is clear that criminal law reflects the basic values, customs and choices of any society. The Lisbon Treaty accepts this diversity. For this reason, it is particularly important to ensure coherence and consistency of EU legislation in the field of criminal law in order to have real added value.

It is concluded that a reasonable balance should be maintained between the universal values provided by criminal law and the historical traditions of the specific jurisdiction within which such legal regulation takes place.

Key words: *criminalization of socially dangerous acts; criminalization factor; European integration.*